

ZIMONYI ZOLTÁN (1943) Piliscsaba

ZIMONYI ZOLTÁN

Prof. Kelet-Közép-Európa – a viseigrádi ember

Kiss Gy. Csaba: Harminc év után

Kiss Gy. Csaba *Harminc év után* gyűjtőcímű, háromkötetes emlékiratának záró darabját (1989–1990) a Nap Kiadó a világvármány miatt késve, 2022 tavaszán jelentette meg. Az előző részek a szerzőre jellemző pontossággal 2017-ben (1987) és 2019-ben (1988–1989) kerültek a könyvesboltokba. „Szemtanú és résztvevő kér szót” e kötetek lapjain. Kiss Gy. Csaba 1987-ben a lakiteleki találkozó egyik szervezője, a Magyar Demokrata Fórum alapítója volt. 1988–1989 között az ideiglenes elnökség, 1989–1993 között a választmány, 1990. június–december között az elnökség tagja, alelnök, 1989 szeptemberétől a Külügyi Bizottság vezetője, szóvivő. A nemzetközi pártkapcsolatok felelőse, irányítja a Sajtóirodát. *Rendszerváltozató személyiség.*

Visszaemlékezésében ezeket a nagypolitikában töltött éveit idézi fel. Írása nélkülözhetetlen történeti forrás.¹ Arról szól, amit látott, tapasztalt, ahol személyesen volt jelen: a Bethlen Gábor Alapítvány születésénél, a lakiteleki találkozó szervezésében, a Hitel folyóirat engedélyeztetésében, a történelmi szerepre vállalkozó mozgalom, a Magyar Demokrata Fórum alapításában. A választási győzelem után – 1990 decemberében – elutasította jelölését a Fórum elnökségébe, ezzel el is búcsúzott a pártpolitikától. 1993-ban kilépett az MDF-ből.

Amikor elhagyta a pártot, publikált egy emlékiratot,² melyben megindokolta döntését: „úgy éreztem: akkor maradhatok hűséges az akkori MDF-hez, ha kilépek a mostaniból. Éppen azért, hogy ezután a független értelmiségi helyzetéből mérlegelhessem közelmúltunk eseményeit. Hiszen önvizsgálat, tüzetes elemzés nélkül nem lesz vállalható az a történelem, amelynek részesei voltunk.”

Ez a néhány mondat a visszaemlékezés *genezise*. Egyben *igénybejelentés*. A „szemtanú és résztvevő” a történelmi események dokumentálásán túl vallani akar *saját lelki, gondolati folyamatairól*, az emberi természet önmagában felismert erőiről, a sorsválasztás személyes történelmének legszemélyesebb motívumairól is. Tényfeltárás, számvetés, önvizsgálat a három kötet. Hogyan történt (amit 1993-as emlékirata első mondatában állított), hogy „a Magyar Demokrata Fórum elveszett a Magyar Demokrata Fórumban”. Keresi a választ a kételyeire: a nagypolitikában töltött négy év sorsa szerves, vállalható része, vagy közjáték, eltapsolt idő? Paradox módon a visszaemlékezés a hívő protestáns *gyónása*. És feloldozás: hűségirat a lakiteleki találkozó céljaihoz, az MDF eredeti szellemiségéhez. A legteljesebb írói katarzis. Memoárjának megírása terhes adósságtól szabadította meg. A harmadik kötet előszavában (*A tanúságtétel befejezéséről*) megkönnyebbüléséről szól.

A kötetek dokumentumértékét az előadás kettős idősíkjára növeli. „Harminc év után”, azaz történelmi távlatból tárgyilagosan ír az eseményekről és a szereplőkről. Nem ítélezik, nem címkézik – leír, elemez. Ugyanakkor megjeleníti korabeli nézőpontját is. Idézi felszólalásait, a szóvivői kommentárokat, cikkei, interjúi, magánlevelei szövegét, a korabeli hazai és külföldi sajtóvisszhangot. Kitűnő krétarajzokat készít a lakiteleki „atyákról”.

Kiss Gy. Csaba a visszaemlékezés sajátos formáját alkotta meg a két klasszikus alaptípus, a memoár és az autobiográfia ötvözésével. A nagypolitikai mozzanatok mellett felidézi utazásait, a tudományos munkásságához kapcsolódó konferenciákat, ismerteti előadásait, a családi nyaralások melengető emlékeit. Szövegét a művelődéstörténész finom miniatúrái színesítik, így nemcsak tükre az 1987–1990 közötti négy év sűrű életritmusának, hanem színes olvasmány is. Nagy időket idéz.

A *Harminc év után* – alcíme szerint – személyes történelem. A második kötet bevezetőjében Augustinust idézi. „Belül cselekszem mindezt, emlékezetem roppant csarnokában. Itt rendelkezésemre áll az ég, a föld, a tenger, minden az érzékeim útján bennük tapasztaltakkal együtt. [...] Találkozom itt magammal is. Emlékszem, hogy mit, mikor és merre cselekedtem, s milyen érzés kísérté cselekvésemet.”

Ami a történésznek kútfő, a rendszerváltozás kortársainak, de magának a szerzőnek is *à la recherche*-élmény. Újraélt élet. Visszaadja a kor hevületét, az erdélyi tüntetés, az első és második

lakiteleki találkozó, Nagy Imre és mártírtársai temetésének életérzését, az MDF Jurta Színházban rendezett, nagyszabású, nyilvános ellenzéki fórumainak izgalmát.

A visszaemlékezés hitelét, értékét az emlékező személye adja meg. Ki beszél, milyen súlyú és karakterű a szemtanú? Kiss Gy. a nyitó kötetben kitágítja a memoár időkeretét az önéletrajz javára. A *Visszatekintve* című fejezetben felidézi (Goethétől és Németh Lászlótól kölcsönzött alcímek alatt) a tanuló- és vándoréveit, a készülődést, amely – „nem teljesen véletlenül” – predesztinálta rendszerváltoztató szerepre. A fejezet az olvasót is eligazítja, hogy milyen a szemtanú gondolkodása, milyen szűrőkön át látatja az eseményeket.

Az embernek *lehetősége több* is van, *sorsa* azonban *egyetlen*, amely a lehetőségek közötti választások sorozatában alakul ki. Kiss Gy. Csaba élete illusztrációja ennek a közhelynek. A lehetőségek számát a kor és az egyén adottságai növelik vagy szűkítik. Kiss Gy.-nek kora is, személyisége is sokféle utat kínált. 1945 áprilisában született. A hódoltság szovjet típusú rendszerében nőtt fel, amely hazánkat (is) kiforgatta a múltjából, elszakította Európától. Szocializálódni azonban lengyel mintára szocializálódott. „Vonzottak azok az írók és gondolkodók, akik eretnek utakon jártak, akik mertek kitérni a kijelölt iránytól, legyen az politikai vagy esztétikai előírás. Lázadásra volt bennem hajlam, tagadásra, kétkedésre. Irtóztam minden kánontól, hivatalosan előírt igazodási kényszertől. [...] ellenszenvesnek tartottam a rendszer valóságát.” Tizenkilenc évesen ötletszerűen indult el autóstoppal Lengyelországba. Az út meghatározó. Tanulni kezdi a nyelvet. 1974-től összehasonlító irodalomtörténeti (magyar–lengyel) témából aspiráns. Szellemi megtisztulást hoznak számára a megnyíló hosszabb tanulmányutak. „Biblikus képpel: meghasadt az ég kárpitja előttem. Ettől kezdve másképpen láttam helyzetünket. [...] lepattantak rólam a hazai nyelv bizonyos pántjai, hiszen miért ne beszélhetnénk mi is úgy, mint a lengyelek, néven nevezvén a dolgokat.” Wojtyła krakkói körével találkozáva egyre inkább a „Mit tehetünk?” kérdése foglalkoztatja. A párizsi lengyel emigráns folyóirat, a *Kultura* nemzetközi politikai kitekintést, széles látószögű tájékozódást tesz lehetővé számára. „És ami nekem különösen fontos volt, hogy rátaláltam itt a »lengyel« Közép-Európára, pontosabban a Kelet-Közép-Európa-szemlélet meghatározó forrásvidékére.” 1978-ban már az illegális sajtó, a szabad gondolat, szervezkedés Lengyelországa fogadja. „Egyértelmű lett számomra, hogy a kommunista rendszernek [...] egyszer vége lesz. [...] Fény az alagút végén. Távoli nagyon, de ott van. Lengyel tükörben néztem Magyarországot.” 1987-re – ekkor már a tudomány kapujában áll, kandidátus – eljut oda, hogy valami módon *személy szerint is, cselekvően* szeretne változtatni a rendszeren. Belép a nagypolitikába.

„Vándortermészete” addigra már keresztül-kasul bejáratta vele Európát. Tér-időben és virtuálisan is a művelődés tájain. Kapcsolatépítő, itthon és külföldön széles baráti-szakmai hálózatot alakít ki. Literátus készségű, szépen és jól ír. Poliglott, a német, a francia mellett megtanult „szomszéd nyelveken szólni”, talán valamelyest románul is. Tudós, rendszerező elme. Kitűnő előadó, pedagógus alkat. A szellem embere és közösségi elkötelezettségű. Nem lett volna meglepő, ha az MDF győzelme után a diplomáciai testületben vagy miniszteriális poszton, a külügyben vagy a kulturális tárcában találjuk vezető pozícióban. Nem meglepő az sem, hogy nem így történt, hanem a *közép-kelet-európai gondolat professzora* lett. Két évtizedig, 1999 és 2018 között vendégtanár előbb a zágrábi, majd a nyitrai, prágai és a varsói egyetemen. Kutatási területe: a közép-európai nacionalizmusok története, nemzeti mítoszok és szimbólumok Kelet-Közép-Európában, szomszédaink magyarságképe, kulturális kapcsolatok Közép-Európában. Ezek bizony a nagypolitikát is érintő (irritáló) témák. Könyves ember, önálló köteteknek száma húsz fölött van. Egyetemi oktatóként, hazai és nemzetközi konferenciák előadójaként, könyvei révén diákok, értelmiségiek, olvasók, vélhetően politikusok sokaságában ültette el a térség népei közötti dialógus szükségességét, munkaprogramját, az együttműködés formáit. A Magyar–Lengyel és a Magyar–Szlovák Történelmi Vegyesbizottság tagjaként is ezért dolgozik. Nézetei politikai erőként „materializálódtak”, hozzájárultak, hogy a kelet-közép-európai térség működő politikai-gazdasági-kulturális régióként érvényesíthesse az érdekeit. *Visegrádi ember*.

A visszaemlékezés visszatérő, szépen méltatott szereplője Lezsák Sándor. Az MDF-alapítók közül véleményem szerint Kiss Gy. Csaba mellett ő az, aki szintén „diófát ültetett”. Nappalim kis szentély-falán bekeretezve őrzöm a lakiteleki sátor eredeti darabkáját, amelyet Sándor a 25. évfordulón „jó emlékül” küldött mint résztvevőnek. Azonban nemcsak a kultuszt építette, a „sátor helyén” idővel köépületet emelt. Népfőiskolát, amely újabb és újabb nemzedékeket nevel Lakitelek szellemére, kovásza a patrióta polgári oldal ismétlődő kétharmados parlamenti győzelmeinek.

Kiss Gy. Csaba az MDF egyik „keresztapja”, a *fórum* szót ő javasolta. Lakitelek szelleme számára nyitottság, több eszmekör egymás mellett élése, doktrínellenesség. Az MDF három eszmi áramlatából – kereszténydemokrata, liberális, népi-nemzeti – kezdettől fogva (jelző nélküli) liberálisként határozta meg magát. A szabadelvűség: a jogállam követelése, világos hatalommegosztás, átláthatóság, a döntések ellenőrizhetőségének igénye. „Azt tartottam a legfontosabbnak, hogy minden szinten megfelelő garanciái legyenek a belső demokráciának. Hiszen mi olyan szervezetet akartunk kezdettől fogva, ahol megvan az ellentmondás és a különvélemény lehetősége, a vezető testületek – és választott vezetőink – esetleges túlhatalmának állandó ellenőrzése, és ha szükséges, korlátozása.”

Ha grafikonon ábrázolnánk a kötetek érzelmi-gondolati ívét, illetve az MDF útját, gyorsan felívelő, a siker csúcsára érő/diadalmaskodó és fokozatosan süllyedő görbe rajzolódna ki.

Az első kötet (1987) *indulás és felívelés*: a „másik Magyarország” lappangó kis szigeteinek felkutatása, a szabad szólást és cselekvést, a demokratikus átalakulást megalapozó legális, független terek létrehozása. Az első *lakiteleki találkozó*.

A második kötet (Mickiewicz-mottóval: „Ó, az az év!”) a *felérkezés mámor*a: „Csak csodálkoztunk és örültünk, hogy gyöngül a zsarnokság ereje, hogy lehet arról beszélni, ami hosszú ideje tiltva volt, hogy megglazult a cenzúra béklyója. Amikor a hazugságot kezdtük hazugságnak mondani.” Az eseményeket 1988 januárjától Nagy Imre és mártírtársai újratemetéséig tárgyalja. Ebben a másfél évben az MDF az ellenzék legnagyobb, legjobban szervezett mozgalma lett, párttá alakult. A Jurta Színházban rendezett, az ellenzék különböző csoportjainak is teret adó, nyilvános fórumain tabukat döntő témákat vitattak meg (parlamentarizmus, a határon túli magyarság helyzete, a nyilvánosság). Harmadmagával Kiss Gy. készíti az erdélyi magyarság helyzetéről szóló jelentést, a tömegtájékoztatás és oktatás fejezetét dolgozza ki. Megszervezik a legnagyobb tömeges demonstrációt 1956 óta, a békés, falurombolás-ellenes Erdély-tüntetését, majd Nagy Imre és mártírtársai újratemetését. Másodszer is felverik a lakiteleki sátrat, megjelenik a Hitel folyóirat, épül az MDF hálózata. Az alkotmányozó nemzetgyűlést nem sikerül létrehozni, a kerekasztal-tárgyalások veszik át – alkotmányjogi-aggályos módon – a szerepét.

A harmadik kötet 1989. június 17-től 1990. december 15-ig tárgyalja az eseményeket. Eleinte bizakodóan. A tónus megváltozik az első fiaskó, a négyigenes népszavazás (1989. november 26.) után, amely csorbát ejt az MDF önbizalmán. Az SZDSZ taktikai kezdeményezését a párt rosszul kezelte, vezető testületei a bojkott mellett döntöttek. A választási siker helyreállítja ugyan az önbizalmat, ám a győzelem mámorát lehűti a pártelnökök által a nyilvánosság kizárásával megkötött MDF–SZDSZ-paktum, pontosabban annak módja. Mindenekelőtt erkölcsi tekintetben. „A demokratikus Magyarország egyik első politikai lépése egy olyan alku, amelyből kimaradt az átalakulást kezdeményezők egyik legjelentősebb csoportja.” „Félreértés ne essék, nem általában a megegyezéseket ellenzem. De azt a módot, ahogy történt, nem tudom elfogadni. Már akkor is sejtettem [...], hogy nem csökkenteni fogja az indulatokat a két tábor, az MDF és az SZDSZ között, hanem ellenkezőleg: szítja majd az előítéleteket.”

A visszaemlékezés ettől kezdve fokozódó kételyekről szól, hanyatlástörténet, az MDF jövőjét illető Cassandra-jóslat. Hosszan idézhetnénk Kiss Gy. fenntartásait. A könyvbe emelt korabeli cikkei, feljegyzései tanúsítják, hogy ezek nem utólagos kritikák, a maga idejében nyílt, legális formában, feljegyzésekben, beszámolóokban, szóvivői tájékoztatóiban, elnökségi üléseken tette szavá. Nem békétlenkedő Petúrként, setét boltozat alatt. Úgy látta, és látja harminc év után is, hogy a demokrácia fontos követelménye, a döntési mechanizmusok átláthatósága fokozatosan elveszett az MDF-ben. A párt elnöksége nem tárgyalt az új kormány lehetséges szerkezetéről, személyi kérdésekről, az átalakítandó közigazgatásról, az állami vállalatok irányításáról. Elmaradt a kormányzati munkára alkalmas emberek számbavétele, az ágazatok szerint elkészített szakemberlistát az elnökség meg sem tárgyalta. „Elmaradt a pártvezetőség, a kormány és a parlamenti frakció viszonyának szabályozása, ami törvényszerűen lehetőséget kínált az egyéni túlhatalom kiépítésére. Az ügyek intézése nem az MDF vezető testületeinek a nyilvánossága előtt zajlik.” Fontos személyi döntésekről néha csak az újságokból szereznek tudomást. A választás után az MDF szervezése másodlagossá vált. A kampány szlogenjével szemben nemhogy nagytakarítás nem volt, még szimbolikusan sem vettünk búcsút a kommunista rendszertől. „Ezzel a morális hátteret is elvesztettük, ehhez jött a társadalom elszegényedése.”

A harmadik kötetben Kiss Gy. Csaba összefoglalja politikai krédóját. „Én magam nem tudok másban gondolkodni, csak abban a történelmi értékrendben, amelynek középpontjában sem jobb-, sem baloldalinak nem nevezhető, népi-nemzetinek, plebejus demokratának vagy nemzeti demokratának mondott szellemi-politikai progresszió áll, amelyben nem a leegyszerűsített »bal-jobb«-os politikai önmeghatározás, hanem hagyomány és haladás, nemzeti megmaradás és történelmi alkalmazkodás összhangja és szükségszerűsége adta a vezéreszmét.”

Miután kilépett a nagypolitikából, előszeretettel faggatták „az értelmiségiből lett politikusok és a politika által megkísértett, ám végül mégis korábbi létformájukba visszatérők dilemmáiról”.³ Ő maga sem hallgatja el, hogy vergődött abban, amibe „belekeveredett”: „Eltáncoltam ezeket az éveket.” „Kutyaszorítóban vagyunk mindnyájan, akik belekontárkodtunk a politikába, hiszen nem szeretem dolog ez, de szabadulni sem könnyű tőle.” „Hamarosan az az érzésem kerekedik, hogy egy meggyötört férfival állok valóban szemben, aki kiszakadt korábbi háttéréből: a tudományra már nem tud elég időt fordítani, a politikában pedig csupán néző” – idézi Lieve Joris róla írt sorait.⁴

Árulkodó, hogy ezek a bejegyzések a „hanyatlástörténetből” valók. Érdemes közelebbről is szemügyre venni, mibe is keveredett bele Kiss Gy., mi a kutyaszorító számára.

A politikát értelmiségi szerepnek tartja. Írásaiban rendre emlékeztet arra, hogy az értelmiség politikai szerepvállalása térségünk hagyománya, a nemzeti önszemplélet része. 1993-as emlékiratában, az MDF elhagyását indokolva nem dilemmáról beszél, amely feloldásaként tért vissza a tudományos pályára, hanem mérlegelésről, önvizsgálatról. Az MDF-ben töltött évei alatt megőrizte, sőt növelte tudományos pozícióját a nemzetközi és hazai fórumokon. Ő maga pedig nem „a politika által megkísértett” személy. Láttuk: sorsa „nem teljesen véletlenül” predesztinálta rendszerváltoztató szerepre. Komolyan számolt államigazgatási, diplomáciai szerepvállalással is. A habitusa ugyanis tudós és politikus *szimbiózis*a. A kettő szembeállítására látszólagos ellentmondás, antinómia, amely feloldható, és Kiss Gy. fel is oldotta. Az igazi dilemma – ahogy a kilépését indokolva 1993-ban meg is nevezte –: „az akkori MDF” vagy „a mostani”, a feloldás motivációja pedig a hűség az alapítók köréhez és közös politikai krédójukhoz: „én magam annak idején nem ilyen párt alakításán dolgoztam, ilyen típusú pártban nekem nincs helyem”.

Az *MDF átváltozása* kelepce számára. Személyes ellentétekké fajultak a politikai véleménykülönbségek. Hiányzik a bizalom, az őszinte beszéd. „Irányvonal kialakítására, tisztázó vitákra egyre kevesebb idő maradt, közben a személyes sérelmek sebekké mélyültek.” Drámai élethelyzetbe kerül. Alapérték számára a lakiteleki szellem, és célja, hogy az új elnökkel választásra készülő, majd győztes párt politikája sikeres legyen. Az MDF alapítóinak baráti-eszmetársi közössége és Antall József köre azonban nem integrálható. Kiss Gy. végső soron nem „a” politikából lépett ki, hanem az MDF emésztő, kilátástalan belső viszályaiból. Akkor, amikor már nem látta annak a hajónak a további útját, amelyet ők tettek vízre, de az irányát már nem tudja befolyásolni.

Bíró Zoltán, az első elnök 1989 nyarától fontolgatja lemondását korábbi MSZMP-tagságára tekintettel. Visszahúzódik, egyfajta interregnum alakul ki. Az ellenzéki kerekasztal-tárgyalásokon az MDF-delegációt vezető Für Lajos is visszalép, helyét Antall József veszi át, akit Csoóri Sándor ajánlására 1989. október 21-én megválasztanak az MDF elnökének. Antall meglehetősen bizalmatlan az alapítókkal. Elkezdődik Bíró Zoltán személyének lejáratása. A régi és új pártelnök között nincs együttműködés. Kiss Gy. Csabát is hideg zuhanyként éri, amikor Antall röviddel elnökké választása után javasolja – anélkül, hogy tájékoztatta volna a tisztet betöltő Kiss Gy.-t, az MDF első számú külügyesét –, hogy az elnökség Jeszenszky Gézáat bízta meg a Külügyi Bizottság irányításával (volt tanítványát és nem melleleg unokahúga férjét). „Zavarban vagyok kissé, ugyanakkor megkönnyebbülve” – kommentálja Kiss Gy. A szabadon választott parlament első, ünnepi ülésére – noha az MDF szövívője, a választmány tagja – nem kap meghívót, ahogy például Lezsák Sándor sem.

Kiss Gy. szépen ír Antall József államférfiúi adottságairól. Az ellenzéki térfél legképzettebb, vérbeli politikusa, „központi alakja pártunknak, s egyben a legerősebb politikai személyiség”; „ismeri a Kossuth által emlegetett egzisztenciák tudományát”; „óriási munkát végez, mintha tényleg erre készült volna évek óta. [...] vele született érzéke van a taktikához, jól eligazodik a közigazgatás mechanizmusaiban, méltó partnerként fogadták el sokfelé a külvilágban”. „Olyan politikai nyelvet beszélt, amelytől elszokott a magyar polgár. Demokratikus hagyományainkból építkező nyelvet.”

Kiss Gy. megérti, bizonyos esetekben el is fogadja kormányzása „centralizációs logikáját”, amely a bonyolult politikai helyzetből adódik. Hideg szemmel nézi viszont, hogy a miniszterelnök-

pártelnök főleg azokban bízik, akik függnek tőle, akik fölnéznek rá. Kialakult körülötte (a frakcióban, a pártban és a hivatalban is) egy mameluksoport. Az MDF-székházban sok az új, ismeretlen arc. „Már nem kockázatos ide jönni. Fölkerekedtek a szerencsevadászok.” Érdemes tülekedni, „a jól célzott fejbőlintások meghozzák a maguk hasznát. Külföldi utak, kapcsolatok, igazgatótanácsok. Erkölcseleg elég hamar korrumpálódott az új politikai elit nem csekély része.”

Erősödik a „békétlenkedők” hangja, számot kellene vetni azokkal a jelenségekkel, amelyek a kialakult helyzethez vezettek, megnevezve a felelősöket, ami viszont az elnököt is érinti, „pontosabban az általa pártfogolt segéderőket”. Antall köréből felcsattan a puccs vádja, a másik oldalon pedig, hogy a tagság „nem a magyar *autokrata* fórumba” jelentkezett.

Kiss Gy.-t valami mindig eltántorítja a politikai szerepvállalástól. „Nem könnyű erről beszélnem, mert – nem túlzás – az én életemet is sorsdöntően befolyásolta – írja a paktumról. – Ez volt az a politikai esemény, amely után elhatároztam, állami pozíciót nem fogok vállalni.” Tehát vállalt volna. Lezsák ösztönzi a képviselőségre. Ezt is fontolgatja. „Végül töprengéseimben a mérleg karját a Bem téri újjítézek egyre harsányabb bevonulása húzta le.”

Korábban humán tudósok baráti összejövetelén találkozott Antall Józseffel, polgári, középosztályi-értelmiségi közegeben, „amely más volt, mint Fekete Gyula vagy Csoóri világa” – teszi hozzá Kiss Gy. „Ugyan hová helyezhet engem a fejében Antall József?” – töpreng. Mintha bizalommal lenne hozzá az elnök. Ugyanakkor érezhette, hogy nem tartozik *föltétel nélküli* tanítványi tisztelői közé.

Antall próbálja a maga körébe vonzani. Egyik közös programjuk után arra kéri, üljenek le valahol egy szóra, szervezeti kérdésekről kíván vele beszélni. Két nappal azután, hogy „leváltja” a Külügyi Bizottság éléről, „külügyérként” viszi magával Bécsbe, a város meghívására utazó MDF-küldöttség tagjaként. 1989 decemberében, az MDF nemzetközi nagygyűlése előtt félrevonja, sorokat mutat egy levélből, amelynek az írója kifejti, hogy mennyire egyetért Antallal, milyen jónak tartja föllépéseit. „Talán vár valami megjegyzést tőlem. Hirtelen nem tudok neki mit mondani, bólogatok csupán.” Antall többet vár, a „jól célzott fejbőlintás” azonban elmarad.

1990 májusában még úgy tűnik, a kormányzati munkában Antall számít Kiss Gy.-re, aki svájci előadói körúton jár, meghívásoknak tesz eleget. Felesége továbbítja az elnök üzenetét: „Szeretett volna veled hosszasan elbeszélgetni. Arra kér, gondolkodjál el egy-két dolgon, és ha megjöttél, keresd meg. Azt mondta, hogy feltétlenül számít a te tudásodra, nagyra értékeli a nyelvismereteidet is. Sajnálja, hogy nem tudta, hogy elutazol, mondanod kellett volna, ezért úgy nézzél körül Svájcban, hogy a te német–francia tudásodat ott gyümölcsöztetően lehetne használni – mint svájci nagykövet, vagy kulturális vonalon itthon, vagy mint szláv szakértő szlovák–lengyel vonalon. Feltétlenül számít rád. Várja jelentkezésedet.”

Kiss Gy. Svájc álomvilágában elmereng ugyan a külszolgálat lehetőségén, de furcsállja, miért így üzent az elnök, hiszen elég sűrűn találkoztak a Bem téri székházban. Mi az, amin el kell gondolkodnia? Hogy a híve lesz-e? Átlép a csapatába? Érzí az „osztályfőnök úr” rosszallását is, mert nem tájékoztatta magánútjáról. Hazatérve nem keresi meg Antallt, az üzenetére „nem sikerült kiküzdenie” magában a választ. Az elnök pedig soha többé nem hozza szóba az üzenetet.

A bizalmatlanságot növeli az is, hogy a párt riválisai ellenpólust próbálnak Kiss Gy. Csabából kreálni, „mintha azt keresnék, hogy lehet széthasítani az MDF-et, erre figyelhettem volna. Antall József nehezen viseli a kritikát.”

Az MDF III. Országos Gyűlésén Antall egy *Bánk bán*-értelmezéssel példálózott. Ellentmondásos kapcsolatokról Kiss Gy. Csabával nekünk is Katona műve juthat az eszünkbe, szabadon idézve Endre királyt: *Hogy ily nemes szívek egybe férkezni nem tudtak!* Van a történetben valamilyen elrendelés.

Egyetemi éveiben hatottak Kiss Gy. Csabára Németh László esszéi, a *Készülődés, A minőség forradalma*: „a tájékozódás mélysége, a szövegek magyar európaisága és európai magyarsága – valósággal megráztak, magukkal ragadtak, meghatározó támpontokat jelöltek ki számomra. Lehet így is írni például a magyar történelem dilemmáiról, a közép-európai nemzetek irodalmáról. Meg kell ismernünk a szomszédok világát, magával ragadott ez az üzenete, hiszen ezen az úton próbálok én is járni.”

Nem említi ugyan, de jól érzékelhető, hogy a magatartását meghatározó életszabályok Németh László maximáira vezethetők vissza. Németh erkölcsi kötelességnek tartotta a *hűséget* az ember belső adottságaihoz („a belénk átkozott erőkhöz”), és a kor dallamának, *kategorikus imperatívuszának* meghallását.

Kiss Gy. Csabát személyiségjegyei, a *politizáló és tudós* attitűd vezették oda, ahová a kor kategorikus imperatívusza szólította, ahol legnagyobb volt a szükség. Korparancs volt a pártállami rendszer lebontása, a demokrácia helyreállítása. Politikusként szolgált érte, tudósként Közép-Kelet-Európa népei sorsközösségének erősítéséért, az európai integrációért. „Végül én megtettem a magamét Lakitelektől máig” – állapítja meg a politikai szerepvállalásáról.

Talán azzal kellett volna kezdenem a recenziót, hogy ki is beszél Kiss Gy. Csaba visszaemlékezéséről. Kerülgettem, de nem hallgathatom el, hogy korántsem elfogulatlanul olvastam-ismertetem a trilógiát. Közös nevezőn voltunk, mielőtt személyesen megismerkedtünk volna. *A Duna vallomása* jaidult a fülünkbe, Ady baljós verse a „Fél-emberek, fél-nemzetecskék / Számára készült” szégyenkalodáról, és a horizontunkon a kaloda széttörésének európai módja, a Németh Lászlótól belénk oltott közép-európai népek sorsközösségének ideája. A '70-es évek közepén ismertem meg, én mutathattam be Göncön a fiatal írók *Keleti Golf-áram* című antológiáját, a szerzőket Kiss Gy. Csaba, Kósa László, Kovács István és Varga Csaba képviselte. Plébános atya meghívott bennünket egy kupica barackpálinkára. Azóta sem ittam hozzá foghatót. Még most is a számban az íze. Csabával később többször megemlegettük.

Része volt személyes sorsom alakulásának, de ez más lapra tartozik. Miskolci éveimben a Napjaink szerkesztésében szerzőként, tanácsadóként számíthattam rá, éppúgy, mint a '90-es években „hazajáróként” az *Égtájak* rovat szellemiségének kialakításában. Visszaemlékezése harmadik kötetét „a régi barátsággal” ajánlotta. Bár a barátság valóságos jegyei nem voltak meg közöttünk, megismerkedésünk óta mindig baráti szívvel, eszmetársként tartottam/tartom számon. Köszönöm, hogy könyve visszaidézte – röviddel 80. évem előtt még visszaidézhetette – a sorsfordító napokat. (Nap, 2017, 2019, 2022)

JEGYZETEK

¹ Gazdag, zömében színes képanyag, illetve Marschal Adrienne összeállításában *Az idő táblája* (kronológia) és névmutató teszi még informatívabbá a köteteket.

² *Hol tévesztettünk utat? Nyílt levél Bíró Zoltánhoz, Csoóri Sándorhoz, Csúrka Istvánhoz, Fekete Gyulához, Für Lajoshoz, Joó Rudolphoz és Lezsák Sándorhoz, Kortárs, 1993/10.* Megjelent *A szabadság kísértése. Politikai lecke-szövegek* című cikkgyűjteményében is (Széphalom Könyvműhely, 1999). A könyv anyaga jelentős mértékben beépült a *Harminc év után* kötetébe.

³ PL JAVORNICZKY István, *Függő helyzetben*, Világosság, 1995/3, 70–76.

⁴ Lieve JORIS, *A melankolikus forradalom*, Gondolat, Budapest, 2009.

